

İslam İktisadında Yatırımların Finansmanında Karz-ı Hasen Uygulaması¹

VELİ SIRIM²

Geliş Tarihi: 15.11.2019 / Kabul Tarihi: 30.11.2019

Özet: İslâm'ın emirleri sadece âhiret hayatına yönelik değildir. Emir olarak bildirilen her ibadetin âhiret hayatıyla birlikte dünya hayatına yönelik de pozitif yansımaları vardır. Bu yansımalarından bazıları sosyal, bazıları hukukî, bazıları ekonomik özellik taşır. Bazılarının da hayatın tüm alanlarında yansımaları söz konusudur. Zekât, Sadaka ve Karz-ı Hasen örneklerinde olduğu gibi. İslam iktisadının en önemli yönü, arz yönlü bir ekonomi oluşudur. Aslolan insanların ihtiyaçlarının, yine Allah'ın belirlediği çerçeve içinde karşılanmasıdır. Böyle bir üretim yapısının ortaya çıkması için, her bir ibadetin üstlendiği bir misyon vardır. Bu noktada tıpkı Zekat ve Sadaka ibadetleri gibi, Karz-ı Hasen uygulaması da teşvik edilmiştir. Bununla bir yandan sosyal yardımlaşma ve dayanışma hedefi gerçekleştirilirken, diğer yandan iş kurmak, yatırım yapmak isteyip de yeterli sermayeye sahip olmayanlara ilave bir kaynak imkanı sunulmuştur. Bu makalede, İslam iktisadında yatırımların finansman araçlarından birisi olarak Karz-ı Hasen uygulamasının yeri ve önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam İktisadı, Yatırım, Finansman, Karz-ı Hasen

¹ Bu makale 2-3 Kasım 2019 tarihlerinde İstanbul-Kozyatağı'nda gerçekleştirilen International Congress of Management, Economy and Policy (ICOMEPE'19-Autumn)'da sunulan tebliğin genişletilerek yeniden düzenlenmiş halidir.

² Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, vsirim@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8130-6153

The Example of Karz-ı Hasen in the Financing of Investments in Islamic Economics

Abstract: The orders of Islam are not only directed to the hereafter. Every worship reported as an order has positive reflections on the life of the world as well as the hereafter. Some of these reflections are social, some legal, some economic. Some are reflected in all areas of life. As in the examples of Zakat, Sadaka and Karz-ı Hasen. The most important aspect of Islamic economics is that it is a supply-side economy. The basic principle is to meet the needs of people within the framework determined by Allah. In order for such a production structure to emerge, each worship has a mission. At this point, just like Zakat and Sadaka, the practice of karz-ı hasen was encouraged. While achieving the goal of social solidarity on the one hand, on the other hand, an additional resource was provided to those who want to start a business, invest and do not have sufficient capital. In this article, the place and importance of Karz-ı Hasen as one of the financing instruments of the investments in Islamic economics will be emphasized.

Key Words: Islamic Economics, Investment, Financing, Karz-ı Hasen

Giriş

İslâm ekonomik düzenine bakıldığında sermayede, zenginden fakire doğru bir akış olduğu görülür. Günümüzün ekonomik düzeninde ise fakirden zengine doğru bir akış vardır ve minimum maliyet-maksimum kâr ile zenginleşme hedeflendiğinden fukaranın sömürülmesi gibi bir sonuç doğurmaktadır.³

İslâm dini, yardıma muhtaç bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak, gelir dağılımındaki adaleti sağlamak, zengin kesimden fakir kesime gelir transferinde bulunmak, böylece toplumda barış, kardeşlik ve dayanışma ruhunu güçlendirmek için bir takım yardımlaşma müesseseleri kurmuş, bunlardan bazılarını emir, bazılarını ise tavsiye yoluyla hayata geçirilmesini sağlamıştır. Başta zekât müessesesi olmak üzere fitır sadakası, keffâretler ve nezr (adak) uygulamaları emir grubunda yer alırken, sadaka-i câriye, hibe, vasiyet ve karz-ı hasen ikinci gruba örnek olarak verilebilir.⁴

Karz-ı hasen, menfaat düşünmeden, hayır için borç vermek demektir. Tamamen yardımlaşma ve dayanışma temeline dayalı, tamamen bireyin kendi irade ve tercihiyle gerçekleştirileceği bir uygulamadır. Böyle bir borç kim tarafından, kime verilecektir? Elbette varlıklı Müslüman birey tarafından, yardıma ve borca ihtiyacı olan iyi bir insana verilecektir. Sonuç itibarıyla varlıklı Müslüman insanın ihtiyacı olan iyi insana ödünç vermesiyle cemiyetin iktisadî yapısı ile sosyal bünyesi arasında güçlü bir bağ kurulmuş; böylece toplumdaki tüm insanlar, iktisadî hayatta dürüst harekete teşvik edilmiş olacaktır.⁵

Bu çalışmada özellikle İslâm dininde yasaklanmış olan faizli borçlanmaya karşı getirilen, karşılığında maddî bir kazanç

³ Saffet Köse, "İslam İktisadında Bir Finans Aracı/Kaynağı Olarak Ortaklık", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 32, 2018, s. 8.

⁴ Mehmet Şener, "İslam Hukukunda Karz-ı Hasen", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, İzmir, 1989, s. 391.

⁵ Sabahaddin Zaim, "İslâm Açısından İktisadî ve Sosyal Faaliyetlerle İlgili Normatif Kaideler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44 (1-4), s. 34.

yerine manevî kazanç ve neticede birbirleriyle sevgi, saygı, kardeşlik ve dayanışma bağlarıyla kenetlenmiş bir toplum yapısı oluşturmaya yönelik teşvik edilen karz-ı hasen uygulaması hakkında bilgi verilecek; bu uygulamanın sosyal sonuçlarının yanı sıra ekonomik açıdan yatırımların finansmanına yapacağı muhtemel katkılara dikkat çekilecektir.

Kavramsal Çerçeve

Karz-ı Hasen'in temel dinî dayanaklarından birisi olarak gösterilen Bakara Sûresi 245. âyette (Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder) zikredilen "karz" kavramının Araç grameri açısından masdar olan "İkrâz" yerine isim kalıbında zikredilmesiyle ilgili dikkat çekici bir yorum yapılmıştır. İsim olması dolayısıyla "karz"ın amel-i salih ve sadaka kabilinden karşılığının verilmesi gereken her türlü uygulama için kullanılabilmesi ifade edilmiştir.⁶

Terim olarak karz "geri ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç/borç verme" anlamına gelir. Bu tanıma göre karz akdi İslâmî kaynaklarda "bir kimsenin fazlalık beklemeden nakit para veya tüketilmek suretiyle istifade edilen mislî bir malı, bilâhare mislini almak üzere bir şahsa vermesidir"⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Aynı kökten türeyen istikraz kelimesi "ödünç istemek/almak", iktiraz "ödünç almak", ikraz "ödünç vermek", mukriz "ödünç veren", müstakriz "ödünç isteyen/alan" ve mukrez "ödünç olarak verilen mal" mânâsına gelmektedir. Karz olarak alınan malın karşılığında verilecek şey ise karz bedeli olarak isimlendirilir.⁸

Tanımda geçen mislî bir mal piyasada eşi ve benzeri bulunan maldır. "Mislî mal kapsamına ölçü, tartı ve sayı ile alınıp satılan şeyler girer. Bu hususta örf esas alınır ve kolaylık

⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa* (Thk. Abdulazîm Mahmud), C. 8, Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1964, 8/340.

⁷ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâ'i fî Tertîbi's-Şerâ'i*, C. 10, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002, 7/423.

⁸ H. Yunus Apaydın, *TDV İslam Ansiklopedisi "Karz" Maddesi*, C. 24, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, s. 520.

gözetilir".⁹ Piyasada eşi ve benzeri olmayan mallar ise kıyemî mallardır. Örneğin, özel tasarım, el yapımı bir saat kıyemî bir mal iken, fabrikasyon usulü üretilmiş saat misli bir maldır. Bu bağlamda, "karz verilecek malın (mukrez) misli olması, faydalanılabilir bir mal olması, malın teslim edilmesi ve geriye misliyle ödenmesi gerekmektedir".¹⁰

Faizsiz ve bir menfaat karşılığı olmaksızın verilen ödünce karz-ı hasen denir.¹¹ Bu tanıma göre maddî sıkıntısı olan bir kişi veya kuruluşa ihtiyaç duyduğu parasal yardımı hiçbir menfaat gözetmeden borç olarak vermek ve misliyle geri almak yani faizsiz borç vermek karz-ı hasen olarak anılmaktadır.

Bu ödücün "hasen" yani "güzel" olarak nitelenmesinin ardında, borç verme fiilinin riyâ ve herhangi bir dünyevî beklenti karıştırmadan sırf Allah rızâsı için ve helâl maldan yapılmasının gerektiğine ve böyle bir davranışın güzelliğine işâret etmek maksadının varlığı gösterilmiştir.¹²

Karz Allah'a yakınlaşma (kurbet) anlamı içeren bir işlem olup karz alan açısından dünyevî. karz veren açısından uhrevî faydalar içerir. Bu açıdan karz, Allah yolunda ve uhrevî ecir beklentisiyle yapılacak harcamaların bir bakıma dünyada Allah'a borç verme sayılıp karşılığının ahirette kat kat fazlasıyla alınacağı bir hayır işidir. Dolayısıyla sadece ödünç işlemini değil, onunla birlikte hayır duygusuyla ve Allah rızası için yapılan her türlü mali fedakarlığı kapsamaktadır.¹³

Karz akdi, sadece tüketilmek suretiyle istifade edilen misli bir malı değil, aynı zamanda bir kimsenin fazlalık beklemeden nakit para veya benzerini mislini almak üzere bir şahsa vermesi¹⁴ olarak da tanımlanabilir. Bu açıdan bir kimsenin nakit

⁹ Apaydın, *TDV İslam Ansiklopedisi "Karz" Maddesi*, 2001, s. 522.

¹⁰ Şener, "İslam Hukukunda Karz-ı Hasen", s. 393.

¹¹ Hamdi Döndüren, *İslami Ölçütlerle Ticaret Rehberi*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2014, s. 155.

¹² Apaydın, *TDV İslam Ansiklopedisi "Karz" Maddesi*, 2001, s. 520.

¹³ Apaydın, *TDV İslam Ansiklopedisi "Karz" Maddesi*, 2001, s. 521.

¹⁴ Ahmet Özdemir, "Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu"

parayı veya ölçü, tartı yahut standart olup sayı ile alınıp satılan şeyleri, daha sonra yerine benzerini (mislini) almak üzere başkasına vermesi karz-ı hasen çerçevesine girmektedir. Para, döviz, altın, gümüş, buğday, arpa, zeytinyağı, demir, çimento, yumurta vb. ekonomik değere sahip mallar bu niteliktedir.¹⁵ Bu noktadan hareketle günümüz İslâm iktisatçıları karz-ı haseni mislî ve aynı borçlanmalardan ziyade parasal borç alışverişi eksenli tanımlamışlar, “maddî problemi olan bir kişi veya kuruluşa ihtiyaç duyduğu parasal yardımı hiçbir menfaat gözetmeden borç olarak vermek ve aynıyla geri almak yani faizsiz borç vermektir”¹⁶ şeklinde tanımlama yapmışlardır.

Bazı çağdaş İslâm iktisatçıları karz-ı haseni “yardım kredisi” olarak nitelemişler, “katılımcıların dinî veya ahlakî inançlarına dayanan, kredi dönemi boyunca sadece anaparanın geri ödenmesi gerektiği faizsiz bir kredidir”¹⁷ şeklinde tarif etmişlerdir.

Günümüz İslâm iktisatçılarından bazıları ise karz-ı haseni çok dar bir perspektiften ele almışlar ve “daha ziyade günlük hayatta insanların ihtiyaçlarını gidermek için birbirlerinden aldıkları basit borçlar” şeklinde değerlendirmişlerdir. Bu yaklaşıma göre karz-ı hasen Anadolu insanının tabiriyle “el borcu” olarak nitelenmekte, günümüz dünyasındaki anlamıyla ekonomik sermayeye dönüşmesinin çok olası gözükmediği, ya da basit yatırımlar için belli ölçüde çare olabileceği öne sürülmektedir.¹⁸

Ancak bu tebliğde karz-ı haseni geçmiş ve günümüzdeki bir takım uygulamalarıyla birlikte, İslâm iktisadının diğer

yonu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(12), 2012, s. 125.

¹⁵ Emre Topoğlu, “İslam Ekonomisinde Karz-ı Hasen”, *İGİAD Bülten/Mayıs*, 2019, s. 4.

¹⁶ Kadir Kızıltepe ve Fatih Yardımcıoğlu, “Diyaret İşleri Başkanlığı Personelinin Faiz Hassasiyeti-Sakarya örneği”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 2017, s. 184.

¹⁷ Amir Behnam Izadyar ve Feroza Ragnath, “A New Perspective Of Benevolent Loan, Qard al-Hassan, Using Upfront Payment Mesbah Point”, *International Journal Of Economics*, 1 (3), 2014, s. 199.

¹⁸ Köse, “İslam İktisadında Bir Finans Aracı/Kaynağı Olarak Ortaklık”, s. 17.

malî kurumlarıyla birlikte faizli sisteme önemli bir alternatif olacağı, özellikle yatırımcılar için ihtiyaç duyulan fonların sosyal kardeşlik ve dayanışma anlayışı çerçevesinde sağlanabileceği görüşü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Karz-ı Hasen'in Dinî Dayanağı

Karz-ı hasen kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de 12 yerde zikredilmiş ve mecazi olarak "Allah'a güzel bir şekilde borç veren" anlamında kullanılmıştır. Âyetlerden çıkarılan anlam doğrultusunda karz-ı hasen, gerçekte insanlara verilen, mecâzda ise Allah adına verilen borç olarak nitelenebilir. Diğer yandan bu âyetlerde dikkat çeken diğer nokta, Allah'ın rızâsını kazanmak amacıyla yapılan harcamaların da karz-ı hasen kapsamına alınmış olmasıdır.

Şimdi bahsettiğimiz anlamda karz-ı hasenden bahsedilen âyetlerden bazılarını aktaralım:

"Andolsun ki Allah, İsrailoğullarından söz almıstı. (Ke-fil olarak) içlerinden on iki de başkan seçmiştik. Allah onlara söyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, peygamberlerime iman edip onlara yardım eder ve mükâfatını Allah'tan almak üzere O'nun yolunda ba-ğışta bulunarak Allah'a güzel bir borç verirseniz, elbette sizin günahlarınızı örterim ve sizi, altından ırmaklar akan Cennetlere koyarım. Bu ahidden sonra, sizden kim inkâra giderse, dümdüz yolun ortasında sapmış olur".¹⁹

Bu âyette görüldüğü gibi, Müslümanlara indirilen Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bir emir, aslında geçmiş ümmetlere ve bu âyet özelinde İsrailoğullarına da emredilmiştir. Peygam-berlere iman ve zekât mükellefiyetinin yanı sıra karz-ı hasen tavsiyesinin ilk muhatabı, İslâm ümmetinden önce İsrailoğulları olmuştur.

"Malını Allah rızâsı için harcamak suretiyle Allah'a gü-zel bir borç verecek kim var ki, Allah da onun karşılığını kat kat

¹⁹ Mâide Sûresi, 5/12.

artırsın ve ona pek değerli bir mükâfat versin".²⁰

"Sadaka veren erkekler ve kadınlara; Allah rızâsı için bağışta bulunmak sûretiyle Allah'a güzel bir borç verenlere bunların karşılığını Allah kat kat verecektir. Onlar için pek değerli bir mükâfat da vardır".²¹

"Eğer siz, Allah rızâsı için bağışta bulunmak suretiyle Allah'a güzel bir ödünç verirsiniz, bunun karşılığını O size kat kat verir ve günahlarınızı bağışlar. Allah iyilik ve şükrün karşılığını bol bol verir ve günahlarınızı hemen cezalandırmayıp size yumuşaklıkla muamele eder".²²

"Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun; namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah yolunda bağışta bulunmak suretiyle Allah'a güzel bir ödünç verin. Kendiniz için hayır olarak ne gönderirsiniz, onu Allah katında daha hayırlı ve daha sevaplı bulursunuz. Allah'ın mağfiretini dileyin. Muhakkak ki, Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir".²³

Bakara Sûresi 280. âyette karz-ı hasenin uygulama yöntemlerinden biri olarak, borçlunun içinde bulunduğu zorluk dikkate alınarak borcun zekât veya sadaka olarak kabul edilmesi de vardır.

"Borçlu dardaysa genişleyinceye dek ona mühlet verin. Borcunuzu sadaka olarak bağışlarsanız bu, bilseniz, sizin için daha hayırlıdır."

Büyük müfessirlerden olan İbnü'l-Arabî, "Allah'ın kat kat fazlasıyla geri ödeyeceği güzel bir borcu Allah'a verecek olan kimdir? Allah o verileni alır ve dilerse kat kat fazlasıyla geri verir. Allah isterse rızkı bol verir, isterse kısar, hepiniz sonunda O'na döndürüleceksiniz"²⁴ âyeti nazil olunca, bunu duyan insanların üç ayrı gruba ayrıldıkları belirtir.

Birinci grubu oluşturan ve en bayağı düşünce seviye-

²⁰ Hadîd Sûresi, 57/11.

²¹ Hadîd Sûresi, 57/18.

²² Tegâbün Sûresi, 64/17.

²³ Müzzemmil Sûresi, 73/20.

²⁴ Bakara Suresi, s2/245.

sinde olanlar kendilerinin zengin, Allah'ın ise fakir olduğunu ileri sürerler ve "Muhammed'in Rabbi fakir ve bize muhtaç, biz ise zenginiz" derler. Cehaletten ileri gelen bu hadsiz sözlere mukabil olarak Allah "Andolsun ki, 'Allah fakir, biz zenginiz' diyenlerin sözünü Allah işitmiştir"²⁵ âyeti ile reddetmiştir.

İkinci grupta olanlar ise, mala karşı hırslarından dolayı cimriliği tercih edip, ne mallarını Allah yolunda harcadılar, ne bir köle azad edip onu hürriyetine kavuşturdular ve ne de bir fakire yardım edip ihtiyacını karşıladılar.

Üçüncü gruptakiler ise bu âyeti duyar duymaz Allah'ın bu teşvik ve tavsiyesini yerine getirebilmek için mallarının bir kısmını veya büyük bölümünü Allah yolunda harcamaya ve mükâfatını sadece Allah'tan bekleyip ödünç vermeye başladılar.²⁶

Aynı âyetle ilgili İslâm müfessirlerinden Taberî şu açıklamaları yapar:

"Allah kendi rızâsı için ödünç vermeyi ve uğrunda infâk etmeyi karz olarak isimlendirmiştir. Karz, mislini geri ödemek üzere bir adamın malını başkasına mülk olarak vermesi şeklinde mânâlandırılmıştır. Burada ihtiyaç ve zor durumda olana ödünç vermek Allah yolunda kabul edildiğine göre, elbette ki Allah kendi rızâsını umarak ödünç verenlere kıyamet gününde katından bol bol sevap verecektir. Ayrıca Allah bu âyet-i kerîmesinde karzı, 'hasen' olarak isimlendirmiştir. Çünkü burada veren, sadece Allah'ın rızâsını elde etmek ve karşılığını da sadece Allah'tan almak için vermektedir. İşte bu, gerçek mânâda Allah'a itaat demektir".²⁷

Yukarıda aktardığımız Bakara Sûresi 280. âyette ayrıca borçlunun zor durumda kalması halinde borcun bağışlanmasına yönelik tavsiye de söz konusudur. Bu âyet, borçlu olan kişi-

²⁵ Âl-i İmrân Sûresi, 3/81.

²⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, C. I, Mısır, 1393/1972, s. 23.

²⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*, Kâhire, 2001, s. 428-429.

nin malî durumuna göre borcun en güzel şekilde iade yolunun aranıp uygulanmasını, gerektiğinde bağışlanabileceğini ifade etmektedir. Ancak borçlunun lehine olan bu tavsiyelerin suis-timal edilmemesi, borcun ödenmesinin ihmal edilmemesini öğütleyen hadis-i şerifler de mevcuttur. Örneğin bir hadis-i şerifte “Allah katında, günah-ı kebâirden sonra en büyük günah, kişinin ödeyecek bir şey bırakmadan borçlu olarak ölmesidir”²⁸ buyrulmuştur.

Bakara Sûresi 282. âyette ise tavsiye edilen borç ilişkisinin nasıl kurulacağına dair önemli bir yöntem de sunulmaktadır:

“Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah’tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, akli ermeyen, veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah’a karşı gelmekten sakının. Allah, size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir”.²⁹

Karz-ı hasen ifadesinin geçtiği hadis-i şeriflerde ağırlıklı

²⁸ Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî Ebû Davud, *Kitâbü’s-Sünen*, Beyrût: Müessesetü’r-Reyyân, Büyü’, 9.

²⁹ Bakara Sûresi, 2/282.

olarak bu borç alışverişinin ahlâkî yönü üzerinde durulmuştur. Müslümanların sıkıntılarını gidermeye, zorda olana kolaylık göstermeye ve borç isteyen borç vermeye teşvik edilmekte, borçlanıldığında da iyilikle ve en güzel şekilde borçların ödenmesi tavsiye edilmektedir. Bununla birlikte borcun zorunlu haller dışında alınmasının hoş görülmediği, özellikle zamanında ve mislinde ödenmemesi halinde karşısındakine zulüm yapılmış olacağına dair uyarılar söz konusudur.

“Bir kimse, bir Müslümanın dünya üzüntülerinden bir üzüntüyü giderip ferahlandırırsa, Allah da onun kıyamet üzüntülerinden birini giderir. Her kim eli dar olan borçluya kolaylık gösterirse, Allah da dünya ve âhirette ona kolaylık gösterir. Her kim bir Müslümanın (ayıbını) örterse, Allah da dünya ve âhirette onun (ayıbını) örter. Bir kul (din) kardeşine yardımda bulunduğça Allah da ona yardımında bulunur”³⁰

“Bir Müslüman, bir başka Müslümana iki kez ödünç verecek olursa, mutlaka bir defa sadaka vermiş gibi olur.”³¹

Bu hadis-i şeriflerde ödünç vermek suretiyle Müslümanların birbirlerine yardımcı olmalarına, Müslümanın sıkıntısını gidermenin ve ihtiyaç duyduğunda ona ödünç vermenin faziletine teşvik vardır. Çünkü karza ihtiyacı olana ödünç vermek, Allah'ın kuluna sevabını bol bol vereceği salih amellerdendir. Ki hadis-i şerifte, Müslümanın Müslüman kardeşine iki kere ödünç vermesinin Allah katındaki sevap açısından değerinin yüksek olacağı, Allah'ın onu bir kere sadaka olarak vermiş gibi değerlendireceği belirtilmektedir.

Bazı hadislerde geçtiği gibi Hz. Peygamber'in (a.s.m.) bizzat kendisi de ödünç almış ve ödünçünü kendi iradesiyle

³⁰ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim*, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Zikir, 38; Ebû Davud, *Kitâbü's-Sünen*, Vitir, 14; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi'u'l-Kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Kiraat, 10; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *Ahkâmü'l-Kur'an*, C. I, Mısır, Mukaddime, 17; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, Kahire: Dâru'l-Hadis, 252.

³¹ İbn Mâce, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Sünen, 19.

fazlasıyla ödemiştir. Bir hadis-i şerifte aktarıldığına göre bir bedevîden aldığı ödünç deveyi geri verirken daha büyük ve değerli bir deve olarak iade etmiş, ardından yanında bulunan ashabına “Sizin en hayırlınız, borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir” buyurmuştur.³²

Bir başka hadis-i şerifte ise karz-ı hasenin önemi şöyle vurgulanmıştır:

Mi’raç gecesini Cennetin kapısı üzerinde ‘Sadakaya on sevap, ödünç vermeye on sekiz sevap vardır’ yazılı olduğunu gördüm ve Cebrâil’e ‘Ödünç niye sadakadan üstündür’ diye sordum. O da ‘Dilenerek isteyen çoğu zaman parası olduğu halde bunu yapar, ödünç isteyen ise muhtaç olduğu için ister’ dedi”.³³

Bu âyet ve hadislerden hareketle karz-ı hasenin dinî hükmü üzerinde yorum yapan İslâm hukukçuları, öncelikle karzın, yani borcun mislî ve aynı olması üzerinde durmuşlardır. Ancak para ve para yerine kullanılan kıymetli maden veya madenî paraların da borca aracılık yapabileceği üzerinde de olumlu görüş ortaya koymuşlardır.

Hanefilere göre altın, gümüş ve fülûs denilen geçerli madenî paraların miktarı, tartısı, ölçüğü ve vasıfları malum oldukları sürece ödünç alınmaları veya verilmeleri caizdir.³⁴ Hanefilere göre altın ve gümüş, yaratılış itibarıyla eşyaya değer olarak yaratıldıklarından dolayı tedâvülden kaldırılırsalar da para olma niteliğini kaybetmezler. Bunların tartılarak ödünç alınıp verilmeleri veya adetlerinin tartıları malum ise adeden verilmeleri caizdir. Bu nedenle ödünç alındıktan sonra geri ödemelerinde tartılarak veya adeden mislinin ödenmesi gerekir. Değerlerinin artmasına veya düşmesine itibar edilmez.³⁵

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, İstikraz, 4; Ebû Davud, *Kitâbü's-Sünen*, Büyü', 11; Tirmizî, , *el-Câmi'u'l-Kebîr*, Büyü', 75.

³³ İbn Mâce, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Sünen, 19.

³⁴ Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mebûsât*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rifeh 1989, 14/30.

³⁵ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayın-

Diğer yandan klasik dönem İslâm hukukçuları arasında, paranın ayar ve ağırlığının düşürülmesi halinde borçlunun borçlanma günündeki ağırlık ve ayardan ödeme yapması gerektiği üzerinde ittifak vardır. Bu durumun ortaya çıkmasında klasik dönemde yaşanan para taşışlarının bugünkü enflasyon kadar büyük bir etkiye sahip olmaması gösterilebilir. Ebu Hanife, her durumda mislin ödenmesini uygun görürken, Ebu Yusuf “paranın kabz günündeki kıymetinin verilmesi gerektiğini savunmuştur”.³⁶ Enflasyondan dolayı paranın değer kaybına uğraması sonucunda borç veren haksızlığa uğramış olacaktır. Günümüz İslâm hukukçularından Hayreddin Karaman bu hususta “alacak ve borç ilişkilerinde taraflar, enflasyonu göz önüne almak, borçlarını buna göre ödemek durumundadır”³⁷ demiş ve “enflasyon dönemlerinde borç ile beraber enflasyon farkının da ödenmesi gerekir”³⁸ görüşünü ortaya koymuştur.

Karaman ayrıca, “En hayırlınız borcunu en güzel şekilde ödeyendir” hadisini delil getirerek, enflasyon farkının ödenmesi gerektiğine vurgu yapar. Hz. Muhammed’in (a.s.m.) borcu güzel şekilde ödemek anlamına gelen “hüsn-ü eda” ile ilgili hadisine dayanarak, “Eksik ödeyip borçlu kalmanın İslâm’da yeri yoktur, -önceden fazla ödeme şartı bulunmaksızın- fazla ödemenin sünnette yeri vardır” diyerek, enflasyon fazlalığını ribâ kapsamında değerlendirmemekte ve hatta ödenmesi gereken miktar olarak kabul etmektedir.³⁹

İslâm hukukçuları arasında borç verenin, şart koşmak suretiyle karşı taraftan nitelik veya nicelik olarak herhangi bir yarar elde etmesinin yasak olduğu konusunda görüş birliği vardır. Ancak ödünç verme anında herhangi bir menfaat şart koşulmadan mutlak olarak ödünç verilir de, ödünç alan kişi ödeme anında kendi rızası ile aldığından daha iyisini geri vere-

ları, 2016, s. 381.

³⁶ Apaydın, *TDV İslam Ansiklopedisi “Karz” Maddesi*, 2001, s. 524.

³⁷ Hayreddin Karaman, *İş ve Ticaret İlmihali*, İstanbul: İz Yayıncılık 2012, s. 208.

³⁸ Karaman, *İş ve Ticaret İlmihali*, 2012, s. 236.

³⁹ Karaman, “Enflasyon ve Faiz”. Erişim tarihi: 16 Kasım 2019, <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0628.htm> 2010, s. 1.

cek olursa, bunda herhangi bir sakıncanın olmadığı, hadislerden hareketle borcu daha iyisi ile ödenmenin mendûb olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰

Ancak, borcun daha iyisini vermek örf haline gelmişse verilen fazlalığı almaktan sakınmak daha evlâdır.⁴¹ Çünkü örfen ma'rûf olan bir şey şart koşulmuş gibi değerlendirilir.⁴²

Sonuç itibariyle karz-ı hasene konu olacak araçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Nukûdlar: Altın, gümüş ve piyasada kullanılan paralar.

2- Mekilât: Kilo ile ölçülebilen mallar.

3- Vezniyyât: Tartı ile satılan mallar.

4- Adediyyât: Kişiler arasında değeri fazla değişmeyen adetli mallar.⁴³

Yatırımların Finansman Kaynağı Olarak Karz-ı Hasen

Karz-ı hasen, karşılığını sadece ve sadece Allah'tan bekleyerek borç vermek olduğuna göre, borç verenin de borç alanın da bu anlayış ve inanç seviyesinde olduğu bir toplumda geniş ve etkin bir uygulama alanı bulacağı aşikârdır. Böyle bir toplumda, İslâm dininin diğer malî emir ve tavsiyeleri olan zekât, sadaka, adak, fitre gibi yardımlaşma kurumları da yaygın olarak uygulanmakta olacağından, bir bütün olarak toplumda kardeşlik, dayanışma ve yardımlaşma ruhu istenilen düzeyde gerçekleşmiş olacaktır. Karz-ı hasenle bir kişi borç vererek bencil ve çıkarıcı olmadığını, çevresindekilere faydalı olma bilinci taşıdığını, uhrevî menfaatler kazanma gayesi taşıdığını göstermektedir. Borç alan kişi, sıkıntıya düştüğünde kendisine yardım edecek insanların bulunduğunu görerek beraber yaşadığı topluma güven duyacak, tanıdığı zengininin malı-

⁴⁰ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâ'i fî Tertîbi'sh-Şerâ'i*, 2002, 10/598.

⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1989, 14/16.

⁴² Ali Haydar, *Dürru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, s. 51.

⁴³ Osman Karaçöğür, *İslamda Ticari Ahlak ve Rızık Meselesi*, Konya: Şafak Yayınları, 1975, s. 117.

na hırs ve kıskançlıkla değil zaman zaman kendisinin de yararlandığı bir servet olarak bakacak, aldığı borç ile maddî ihtiyacını karşılayacak ve bir süre sonra borcu geri ödemekle yükümlü olduğu için çalışıp üretme gayreti içine girecektir.⁴⁴ Böyle bir toplumda, karz-ı hasen uygulamasından beklenen İslâm iktisadî anlayışının tam olarak tezahürü mümkün olabilir. Bunun uygulamadaki en güzel örneklerini İslâm tarihinde çok sayıda görmek mümkündür.

Asr-ı saâdetten bir örnek verecek olursak: Hz. Peygamber'in (a.s.m.) Medine'ye hicretinin ardından gerçekleştirdiği Muhacir-Ensar kardeşliği (muâhât) uygulaması çerçevesinde kardeş olan Ensardan Sa'd b. Rabi' muhacir kardeşi Abdurrahman b. Avf'a: "Ben zengin birisiyim, malımın yarısını sana veriyorum" teklifinden sonra Abdurrahman b. Avf ona teşekkür edip çarşının yolunu göstermesini ister ve yaptığı ticaretten kazandığı parayla geçimini sağlar.⁴⁵

Osmanlı dönemi uygulamasında karz-ı hasen, tüccarın büyük kredi ihtiyaçlarını karşılamada para vakıfları içerisinde yer almıştır. Osmanlı imparatorluğu uygulamasında bazı vakıfların vakıfnâmelerinde, vakfın nakit parasının sürekli ve karşılıksız olarak muhtaçlara ve sıkıntıda bulunanlara karz yoluyla verilmesinin ve kâr istenmemesinin şart koşulduğu görülür. Böyle bir vakıf parası kâr getirecek yöntemlerle işletilememektedir. Ömer Hilmi bu noktayı şöyle ifade etmiştir: "Mütevelli muhtaçlara kârsız karz-ı hasen olarak verilmesi şart koşulmuş bulunan vakıf, parayı kâr getirecek şekilde işletemez".⁴⁶ Bu yolla para vakıfları bir taraftan sosyal hizmetleri sağlarken, diğer taraftan halka kredi sağlama görevini yerine getirmiştir. Bünyelerinde fonları olan bu vakıflar ihtiyaç sahiplerine kredi vererek, piyasalardaki para ihtiyacını ortadan kaldırmayı ba-

⁴⁴ Ahmet Özdemir, "Tüketim Amaçlı Borçlanmalarda ve İhtiyaçların Karşılansında Faizsiz Alternatif Çözüm Önerileri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 32, 2018, s. 28.

⁴⁵ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Menakıbu'l-Ensar, 3.

⁴⁶ Ömer Hilmi, *Ahkâmü'l-Evkâf*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978, s. 173.

şarmışlardır. Vakıf sistemi, para vakıflarının bağımsız şekilde faaliyetlerini sürdürmesini öngörür. Ancak, bu bağımsızlık denetimsizlik olarak düşünülmemelidir. Vakfı yönetme yetkine sahip mütevellinin, vakfiye şartlarına uygun olarak vakfı yönetip yönetmediği kadı ve nâzırlar tarafından denetlenmiştir.⁴⁷

Ancak, borç ilişkilerinin faiz üzerine kurgulandığı günümüz modern iktisadî anlayışının hakimiyeti altında İslâm iktisadının kurumları da bir şekilde hayat bulabilir, uygulama alanı yakalanabilir. Aksi takdirde bireylerin borç olarak verecekleri meblağın ellerinde durması halinde ne kadar kâr edeceğini, borç vermesi ile kazancından ne kadar kaybedeceğini düşünmeye yönelmesi söz konusu olacaktır. Bu ise, “karz-ı hasen” kapısının kapanması ve ihtiyaç sahiplerinin faizli kurumların kapılarına gitmeye mecbur kalmaları demek olacaktır. Toplumda karşılıksız yardımlaşma duygusu köreldiğinde, açıktan veya gizli ve hileli yollarla verilen borçlardan mutlaka bir karşılık/faiz almanın çareleri aranacaktır.⁴⁸

İmkânı olduğu halde, ödünç isteyenlere olumlu cevap vermeyen kişilerin böyle davranmalarının sebepleri araştırıldığında bu kişilerin manevî kazanç bakımından karz-ı hasenin öneminin farkında olmamaları, ödünç verilen paranın zaman içinde değer kaybına uğraması ve alacağını zamanında teslim alamamaktan endişe duyulması başlıca etkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu husustaki eksikliği gidermenin yolu; maddî kazancın her şeyin önüne geçtiği günümüz dünyasında, insanların manevî kazanca yönlendiren eğitim ve bilgilendirme çabalarının artırılması, âyet ve hadislerin işaret ettiği örnek Müslüman bireylerin yetiştirilmesidir.⁴⁹

Diğer yandan toplumlarda faize dayalı işlemlerin oluşmasına engel olabilecek bir akit olan karz-ı hasen, enflas-

⁴⁷ Yaşar Semiz, “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıfları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19 (1), 2016, s. 98.

⁴⁸ Nihat Dalgın, “Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16, 2010, s. 101.

⁴⁹ Özdemir, “Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu”, 2012, s. 135.

yonun yüksek olduğu ülkelerde bu işlevini yerine getirememektedir. Bu konuda yapılması gereken, ödünç verenin hakkının tam olarak korunmasıdır. Bunu sağlamanın yolu da ödünç alınan paranın değer kaybı ilave edilerek geri ödenmesidir.⁵⁰ Bunun için en güvenilir yol olarak, borcun altın, döviz veya değerini koruyacak bir eşya üzerinden verilmesi veya resmî olarak açıklanan enflasyon oranı dikkate alınarak paranın değer kaybının hesaplanıp borç verene verilmesi gösterilmiştir.⁵¹

Kur'ân-ı Kerim'de, yukarıda meâlini zikrettiğimiz âyette borç münasebetlerinin yazı veya şahit yoluyla kayıt altına alınmasına teşvik edilmiştir. Bu uygulama hakların zayi olmasına engel olunması hususunda gereken bir tedbirdir. Ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları önlemek için karz akdinin yazılı sözleşme yapılıp tespit edilmesi hakların korunması bakımından önemli bir uygulama olacaktır.⁵²

Karz akdinde, ödünç verenin alacağını garanti altına almak üzere kefil talebinde bulunma veya rehin alma hakkı vardır⁵³ Hz. Peygamber'in (a.s.m.) bir yahudiden aldığı arpaya karşılık kalkanını rehin olarak bırakmış olması⁵⁴ rehlin vermenin meşruiyetini gösterir.

Günümüz iktisatçılarının karz-ı hasenle ilgili ortak görüşü, bu borç ilişkisinin ve uygulamasının tek başına faizli sisteme karşı bir alternatif çözüm yolu olarak düşünülmesinin yanlışlığıdır. Karz-ı hasen olarak yapılan borçlanma biçiminin, tek başına atıl fonları piyasaya aktarmak suretiyle piyasayı canlandırma gibi bir amacı olduğunu düşünmenin imkansızlığına vurgu yapılmıştır.⁵⁵

Zira İslâm karz-ı hasenin yanında farklı ihtiyaçları kar-

⁵⁰ Özdemir, "Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu", 2012, s. 137-138.

⁵¹ Karaman, "Enflasyon ve Faiz", 2010.

⁵² Şener, "İslam Hukukunda Karz-ı Hasen", s. 397.

⁵³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu*, C. 1-8, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970, s. 6/102.

⁵⁴ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Büyü', 14.

⁵⁵ Abdülkadir İlgen, "Para-Sermaye ve Emek Bağlamında Faiz/Riba Meselesi", *Türkiye Günlüğü (Yaz)*, 81, Ankara, 2005, s. 95.

şılamak için ve muhtelif özellikler taşıyan çok sayıda yöntem sunmaktadır. Meselâ bir iş kurmak için sermayeye ihtiyacı olan Müslüman bir bireyin önünde müşâreke ve mudâriba gibi ortaklık yöntemleri bulunmaktadır. Yine Müslüman bir çiftçi ürününün hasadı öncesinde finansmana ihtiyaç duyduğunda selem akdi gibi bir araç ile nakit desteği sağlayabilir. Tıpkı bu araçlar gibi istisnâ, murâbaha, muzâraa gibi pek çok kâr-zarar paylaşımına, alım satıma dayalı finansman yöntemleri İslâm iktisadında mevcuttur. Bu nedenle sadece karz-ı hasenin faizli sistem için bir alternatif oluşturduğunu söylemek gerçekçi görülmemiştir.

Karz-ı hasen daha ziyade, kısa vadeli ve düşük tutarlı finansman ihtiyaçlarında, nakit akışı ile ilgili sorunların yaşandığı zamanlarda kullanılacak önemli bir finansman aracı olma özelliğine sahiptir. Örneğin iş adamları ya da aynı meslek grupları arasında kurulan resmî ya da gayr-ı resmî yapılarda nakit sıkışıklığına düşen, toplu para gerektiren bir şey alınması gerektiğinde kullanılabilir. Faizli bir kuruluşun karşılanmak yerine dayanışma şeklinde karz-ı hasen yoluyla bu ihtiyaç birbirlerini tanıyan gruplar arasında karşılanabilir. Diğer yandan, içinde buldukları durumu düzeltmek ve gelir getirici bir faaliyette bulunmak isteyenlere destek olmak amacıyla da karz-ı hasenin kullanılması mümkündür. Çünkü karz-ı hasen, sosyal yönü olan ve karşı tarafa geri ödeme noktasında hem yükümlülük hem de motivasyon sağlayan bir yöntemdir. Parasını karz-ı hasen olarak karşı tarafa belirli bir vadede geri almak üzere borç veren Müslüman birey, vadesi geldiğinde borcunu aynı tutarda geri almış olacaktır. Karşı taraf ona faizdeki gibi bir fazlalık ödemeyecektir. Zira borcu veren, karşılığını maddî değil manevî olarak Allah'tan beklemiş olacaktır. Bu şekilde sermayeye, tefeciler harici başka bir kanaldan ulaşamayacak girişimcilere destek sağlanabilecektir. Netice itibariyle karz-ı hasen, faizle mücadele için çok önemli bir araç olmakla birlikte, tek yöntem değildir. Diğer İslâmî yöntemlerle birlikte insanların ihtiyaçlarını çözebilecek ve faizin sömürü alanını daraltacak

alternatiflerden birisi olabilir.⁵⁶ Karz-ı hasende borcun vadesini belirlenmesi özellikle borç alan için önemlidir. Borç alan kişinin, iki tarafın da mutabık kaldığı bir süre boyunca söz konusu bedelin geri istenemeyeceğini bilmesi karz-ı hasen akdinin faydasını artıracak ve onu sadece bireysel ihtiyaçlar için değil, ticari veya yatırıma yönelik olarak da kullanılabilir bir yöntem haline gelmesini sağlayacaktır. Zira hiçbir tüccar veya yatırımcı her an kendisinden geri istenebilir bir borç ile yatırım yapma yolunu kolay kolay tercih etmez.⁵⁷

Tabî bu durumda karz-ı hasene dayalı bir finansmanın sürdürülebilirlik noktasında sorunlar çıkarabileceği de akla gelmektedir. Enflasyona endeksleme, farklı para birimlerine ya da kıymetli madenlerle borç verme gibi yöntemler ile bu sürdürülebilirlik sağlanabilir.⁵⁸

Özellikle kısa vadeli finansman ihtiyaçlarında ve finansal sistemin dışında bırakılan düşük gelirli kişilerin desteklenmesinde karz-ı hasenin yaygınlaşması büyük ihtiyaç bulunmaktadır.⁵⁹

Karz-ı hasen eksenli bu yorumlar ve karz-ı hasenin uygulamaya geçirilmesine yönelik bu çözüm arayışları aslında, günümüz dünyasında hakim olan kapitalist ekonomik sistem içinde bir hareket alanı bulma çabaları olarak ifade edilebilir. Hakikatte İslâm, kişisel fayda eksenli ekonomik ilişkilere odaklanan kapitalist sistemin aksine, toplumsal faydayı öngören temel ilke ve prensipler ortaya koymaktadır. Kardeşliği ve dayanışmanın hakim olduğu bir toplum oluşturmayı hedefleyen İslâmın öngördüğü ekonomik sistemde ihtiyaç sahiplerine infak etmek adetâ kültürel bir norm haline gelecek, böyle bir toplumda sadece Allah rızâsını gözeterek zekât ve sadaka veren veya ihtiyacı olana karz-ı hasende bulunan Müslüman birey,

⁵⁶ Mücahit Özdemir, "Karz-ı Hasen İçin Duyarlılık Artırılmalı" (Rpt. Yahya Ayyıldız), *İGIAD Bülten/Mayıs*, 2019, s. 14.

⁵⁷ Abdullah Durmuş, "Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16, 2010, s. 329.

⁵⁸ Özdemir, "Karz-ı Hasen İçin Duyarlılık Artırılmalı", 2019, s. 15.

⁵⁹ Özdemir, "Karz-ı Hasen İçin Duyarlılık Artırılmalı", 2019, s. 16.

ihtiyacı olduğunda kendisine de aynısının yapılacağından emin olacaktır.⁶⁰

Günümüz Dünyasında Karz-ı Hasen Uygulamaları

Karz-ı hasen uygulamalarını resmî (formel) ve gayr-i resmi (informel) olmak üzere iki ana başlık altında toplayabiliriz. Resmi olmayan yapılar, bireylerin sosyal çevreleriyle borç ilişkisine girdiği bireysel borçlanmalar ve çeşitli yardımlaşma gruplarını temsil etmektedir. Bu tür karz-ı hasen uygulamaları kişilerin aile, akraba, arkadaş ve meslektaşlarıyla güvene dayalı bir şekilde tek taraflı biçimde sürdürülebilirken, kişilerin bir araya gelerek oluşturdukları sosyal birliktelikler içerisinde de kendine yer bulabilmektedir.⁶¹ Hattâ para veya altın günlerinde toplanan ve sırası gelen kişiye verilen meblağda herhangi bir fazlalık söz konusu olmadığı için karz-ı hasen çerçevesinde ele alınmıştır.⁶²

Resmî olarak karz-ı hasenin uygulandığı yapılar ise İslâmî mikro finans kurumları (yardım amaçlı sivil toplum kurumları), sendikaların veya çeşitli meslek kuruluşlarının içerisinde yer alan yardımlaşma sandıkları, ticari el birliği yardımlaşma sistemleri (ROSCA) ve İslâmî bankaların bünyesinde bulundurdukları karz-ı hasen ürünleri gösterilebilir.⁶³

Burada daha müşahhas ve yatırımlar için bir finansman kaynağı olma niteliği daha açık olması sebebiyle resmî kurumlara yer vereceğiz. Bu kurumlara verdiğimiz örneklerden bir kısmı Türkiye dışında, bir kısmı ise Türkiye’de yer almaktadır.

Türkiye Dışındaki Karz-ı Hasen Uygulamaları

İslâmî bankalar karz-ı hasene, kâr sağlayan bir işlem olmaması ve kredinin doğasında bulunan riskler ve maliyetler

⁶⁰ Asad Zaman, “Özgün İslami Finansal Kurumlar İnşa Etmek” (Terc: Mustafa Kenan Erkan), *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 1(2), 2015, s. 186.

⁶¹ Mücahit Özdemir, “Karz-ı Hasen Dünya Örnekleri Üzerine İnceleme”, *Karz-ı Hasenin Kurumsallaşması*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019a, s. 25.

⁶² Genç, *Türkiye’de Karz-ı Hasen Sandık Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma*, 2019, s. 31.

⁶³ Özdemir, “Karz-ı Hasen Dünya Örnekleri Üzerine İnceleme”, 2019a, s. 26-28.

dolayısıyla çok kısıtlı başvurmaktadır.⁶⁴ Örneğin Malezya'daki İslâmi banka çalışanlarının karz-ı hasene bakışını inceleyen bir çalışmada karz-ı hasenin İslâmî bankacılık sektöründe kendisine yer bulamamasının nedenlerini bankacılar, sırasıyla kârlılığa imkân sağlamaması, yeterince finansman bulunamaması, yüksek işlem maliyetleri ve çok riskli olması olarak belirtmişlerdir.⁶⁵

İslâmî bankacılık sektöründeki verilere bakıldığında murâbanın sektördeki payı %78.47 iken, karz-ı hasenin payı %1.53 oranında kalmaktadır.⁶⁶ Bu küçük oran ise bankalar tarafından kredi kartlarında ve güvenilirliği yüksek müşterilere çok kısa vadeli şekilde verilen borçlarda veya bankanın kendi çalışanlarına verdiği borçlarda kullanılmaktadır.⁶⁷

Dünyada karz-ı hasen uygulamasını yaygın olarak kullanan İslâmî bankaların sayısı çok azdır. Bunlardan birisi Ürdün İslâm Bankası'dır. 1978 yılında kurulan ve 2010 yılında Al-Baraka Bankacılık Grubuna dahil olan Ürdün İslâm Bankası/Jordan Islamic Bank'ın⁶⁸ kurulduğu yıldan itibaren bünyesinde faaliyet gösteren Karz-ı Hasen Sandığı aktif bir şekilde hizmet vermektedir. Karz-ı Hasen Sandığı, kişiler, kurumlar ve banka tarafından desteklenmektedir. Fondan genellikle öğrenciler, hastalar ve evlenmek üzere olanlar yararlanmaktadır. Banka müşterileri "Al-Qard Al-Hassan Fund Accounts" adında karz-ı hasen fonu hesabı açabilmektedirler. Bu hesaptaki birikimler banka tarafından kurulduğu günden beri belirlenen amaca yönelik olarak müşterilerinin sosyal ihtiyaçlarını karşı-

⁶⁴ Syed Faiq Najeeb, Ahcene Lahsasna, "Qard Hasan: Its Shari'ah Rules and Applications in Islamic Finance", *Journal of Islamic Business and Management*, 3(1), 2013, s. 23.

⁶⁵ Noraini Mohd Ariffin, Muhammad Akhyar Adnan, "The Perceptions of Islamic Bankers on QardhulHasan In Malaysian Islamic Banks", *The 2nd International Conference on Arab-Malaysia Islamic Global Business and Entrepreneurship (Jordan)*, 2010, s. 21.

⁶⁶ IDB Group, *Global Report on Islamic Finance 2016: A Catalyst for Shared Prosperity?*, 2017, s. 78.

⁶⁷ Ariffin-Adnan, "The Perceptions of Islamic Bankers on QardhulHasan In Malaysian Islamic Banks", 2010, s. 9.

⁶⁸ <https://www.jordanislamicbank.com/en/content/bank-establishment>

lamak amacıyla kullanılmaktadır.⁶⁹ Banka müşterilerinin karz-ı hasen hesabında biriken paraları, diğer müşterilerine karz-ı hasen olarak vermekte ve geri toplamaktadır. Bankanın temel işlevi iki müşterisi arasında karzı hasen aracılığı yapmaktır. 2018 yılı sonu itibarıyla Ürdün İslâm Bankası müşterilerinin karz-ı hasen fonu hesabına verdikleri destek 2.3 milyon JD'na (Ürdün Dinarı) ulaşmıştır.

Ürdün İslâm Bankası kendi bünyesinde karz-ı hasen verdiği gibi anlaşma sağladığı sivil toplum kuruluşları üzerinden de karz-ı hasen vermektedir. Evlenmek isteyen gençlere destek olan "Al-Afaf Hayır Kurumu" ile anlaşan Banka, bu kurum üzerinden 2018 yılı sonuna kadar 10.129 kişiye toplam 6 milyon JD karz-ı hasen vermiştir. "Ürdün Öğretmenler Birliği" ile yaptığı anlaşma çerçevesinde 2018 yılı sonuna kadar 13.362 öğretmene toplam 9.2 milyon JD karz-ı hasen vermiştir. Banka aracılığıyla kurulduğu günden 2018 yılı sonuna kadar 471.600 kişiye toplam 282 milyon JD karz-ı hasen verilmiştir.⁷⁰

Karz-ı Hasen uygulamasının bir diğer örneği Dubai Islamic Bank'tır. Dubai Islamic Bank'ın Karz-ı Hasen sandığı 3 konuya odaklanmıştır. Bunlar eğitim yardımı, tıbbi yardım ve evlilik yardımındır.⁷¹

Bankalar dışında karz-ı hasenin uygulamalarına dair en dikkat çekici örnek Pakistan'da kurulan Akhuwat Foundation'dur. 2001 yılında kurulan Akhuwat önce hayırsever bir kurum olarak kuruldu. Ancak 2003 yılına geldiğinde 1,5 milyon rupi kredi verilmiş olup, %100 geri ödemeleri alınmış olduğu görüldü. Bunun üzerine hayırsever bir kurum olan Akhuwat Foundation daha formel bir yapıya dönüşerek kurumsal kimlik kazandı.

Akhuwat'ın kuruluşundaki temel amaç, yoksul ailelerin

⁶⁹ <https://www.jordanislamicbank.com/en/content/al-qard-al-hassan-fund-accounts>

⁷⁰ Abdullah Talha Genç, *Türkiye'de Karz-ı Hasen Sandık Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı, 2019, s. 33-34.

⁷¹ <https://www.dib.ae/personal/other-services/salary-in-advance>

kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla faizsiz mikro finans desteği sağlamak, yoksulluğun giderilmesi amacıyla karz-ı haseni yaygınlaştırmak, borç alanların bağışçı olmasını sağlamak ve sürdürülebilir ve örneklik sergileyen bir kuruluş olmaktır.⁷²

Akhuwat karz-ı hasen fonunda öncelik olarak yoksulları hedeflemektedir. Din dil, cinsiyet ve ırk gözetmeksizin herkese fon sağlamaktadır ve fon kaynağı olarak da kullanabilmektedir. Örneğin fon dağıtmak için ibadethaneleri kullanmaktadır. Bu durum da işlem maliyetlerinin düşük olmasını sağlamaktadır. Finansman ürünleri aile girişim kredisi, kurtarma kredisi, eğitim kredisi, sağlık kredisi ve acil durum kredisi olarak sınıflandırılmaktadır. Finansman türlerinin arasında %97'sini Aile Girişim Kredisi oluşturmaktadır.⁷³

Akhuwat Foundation, gelir düzeyi düşük kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere onlara farklı finansman türleri de sunmaktadır. Bunlar aile girişim kredisi, tarım kredisi, kurtarma kredisi, ev kredisi, eğitim kredisi, sağlık kredisi, evlilik kredisi, acil durum kredisi ve okul donatımı ve inşası kredisidir.⁷⁴

İran'da uygulanan karz-ı hasen uygulamaları, İran İslâm devriminden önceye dayanmaktadır. Ancak İran İslâm Devrimi'nden sonra faiz yasaklandığı için yaygınlaşmıştır. İran'ın dışa kapalılığı sahip olduğu tecrübeyi aktarması açısından önemli bir engel taşımaktadır. Bununla birlikte oluşturulan karz-ı hasen fonları, aile arasında, camilerde ve aynı iş yerinde çalışan kişiler arasında gönüllülük esasıyla kurulan müesseseler olarak sürdürülmüştür. Aile karz-ı hasen fonları, yerel karz-ı hasen fonları, birlik karz-ı hasen fonları ve resmi karz-ı hasen fonları olmak üzere dört ayrı şekilde uygulanmaktadır.⁷⁵

Bunların dışında iki adet karz-ı hasen platformundan

⁷² <https://www.akhuwat.org.pk/about-us-2/>

⁷³ <http://www.akhuwat.org.pk/microfinance/>

⁷⁴ <https://www.akhuwat.org.pk/loan-products/>

⁷⁵ Genç, *Türkiye'de Karz-ı Hasen Sandık Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma*, 2019, s. 39-43.

bahsedebiliriz. Bu platformlardan biri 2015 yılında İngiltere’de internet üzerinden kurulan Qardhasan adında bir platformdur. Bu platform aracılığıyla 2017 yılından beri Müslüman öğrencilere karz kullandırılmaktadır.⁷⁶ Zira İngiltere’de üniversite öğrenimi, okul ücretlerinin yüksekliği ve öğrencilere verilen kredilerin maliyetleriyle ciddi rakamlara ulaşmaktadır. Yıllık yaklaşık 20 bin pound olan harç ücretlerini ödemek için bankalardan kredi çekmek zorunda kalan öğrenciler, daha sonra bu kredileri uzun yıllar boyunca faiziyle birlikte ödemek zorunda kalmaktadır. Bu sorunu aşmak amacıyla kurulan platform “sosyal bir girişimdir ve temel amacı öğrenciler için maliyetlerin düşürüldüğü, üniversiteye herkesin erişebildiği bir yapı sayesinde daha adil ve daha sürdürülebilir eğitim sistemi” inşa etmektir.⁷⁷

Platformun kurucuları, üniversitede okurken yaşadıkları zorluklardan yola çıkarak ve gittikçe artan öğrenim kredisi maliyetlerini görerek basit, verimli ve sürdürülebilir bir yapı kurmayı amaçlamışlardır.

Kişiler ve şirketler öğrencilere destek olmak amacıyla bu platformu kullanmaktadır. Ayrıca şirketlerle destek oldukları öğrenciler arasında iletişim kurulmasını da sağlayan platform, öğrencinin mezun olduğunda kendisine destek olan şirketlerden birinde çalışması için bir ön görüşme sağlamış olmaktadır. Şirketler böylece başarılı olan öğrencileri görüp onları istihdam edebilmektedir. 2017 yılında 5 milyon pound borç veren platformun 2025 yılına gelindiğinde İngiltere ve ABD’deki tüm öğrenci kredilerinin en az %10’unu karşılamayı hedeflemektedir.⁷⁸

Benzer faaliyetler gösteren bir diğer platform Amerika’da kurulmuş olan Qard Hassan Foundation’dır. Kuruluşun amacı Müslüman öğrencilerin eğitim masraflarını karşılamak-

⁷⁶ <https://www.qardhasan.com/aboutus>

⁷⁷ <https://www.qardhasan.com/principles>

⁷⁸ <https://www.qardhasan.com/faq>

tır.⁷⁹ Teksas eyaletinde bulunan kurum, vergiden muaf yardım kurumu olarak öğrencilere karz-ı hasen sağlamaktadır.⁸⁰ Her sene toplanan bağışlar ve yapılan geri ödemeler üzerinden oluşturulan karz-ı hasen fonu öğrencilere karz-ı hasen olarak aktarılmaktadır.⁸¹

Dünyada uygulanan bu örneklerden hareketle, karz-ı hasenin farklı kurumsal yapılar içinde kendisine yer bulduğunu söyleyebiliriz. Tüm bu karz-ı hasen uygulamalarının ortak özelliği kâr sağlayan bir işlem değil, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya destek olacak şekilde herkese veya belirlenen gruplara uygulanan bir işlem olmasıdır. Resmî veya gayr-i resmî şekilde gerçekleştirilen karz-ı hasen uygulamaları kişileri faizden korumaktadır.⁸²

Diğer yandan çeşitli İslâm ülkelerinden verdiğimiz bu kurumsal uygulama örnekleri, karz-ı hasenin uygulama alanı bulunduğu toplumlarda yardımlaşma ve dayanışmaya, toplumsal kalkınmaya ve bireylerin hayatlarında olumlu yönde değişimlere katkıda bulunduğunu göstermektedir. Zira bu örnekler, borcun tahakküm ve disiplin aracı olmaktan çıkıp bireyler arasında ve toplumun farklı kesimleri arasında dayanışma bağı kurma fonksiyonu üstlenmişlerdir. Bu açıdan saydığımız örnekler, Türkiye’de karz-ı hasenin yaygınlaştırılmasına ve böylece bireylerin daha düşük maliyetli ve inançlarıyla uyumlu kredi imkânlarına ulaşarak aralarında dayanışma bağları kurulmasına katkıda bulunması açısından büyük önem taşımaktadır.⁸³

Türkiye’deki Karz-ı Hasen Uygulamaları

Türkiye’de özellikle İslâmî bankacılık sektöründe, karz-ı hasen uygulaması az olmakla birlikte itibarı ve kredibilitesi yüksek müşterilerin kısa vadeli nakit ihtiyaçlarının karşılanma-

⁷⁹ <http://qardhasanfoundation.org/our-vision/>

⁸⁰ <http://qardhasanfoundation.org/ourvision/>

⁸¹ <http://qardhasanfoundation.org/how-our-foundation-works/>

⁸² Genç, *Türkiye’de Karz-ı Hasen Sandık Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma*, 2019, s. 47.

⁸³ Genç, *Türkiye’de Karz-ı Hasen Sandık Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma*, 2019, s. 32.

sı amacıyla kullanılabilir. ⁸⁴ Katılım bankaları hatırlı müşterilerine ihtiyaç duyduklarında belirli vadeye kadar karz-ı hasen verebilmektedir. Genellikle kısa vadeli olan bu borçlanmalarda müşterinin katılım bankasına anapara dışında ödediği herhangi bir ilave bedel söz konusu değildir. Katılım bankalarının kâr sağladıkları ve müşterilerine uzun vadeli finansman imkânı sundukları asli işlemleri finansal alım satım ve finansal kiralama gibi muamelelerdir. Fakat zaman zaman müşterilerinin doğrudan paraya ihtiyaçları da olabilmektedir. Bu gibi durumlarda katılım bankaları özel müşterilerine karz kullandırmaları yapabilmektedirler. ⁸⁵ Genellikle bir günlük ve en fazla bir haftalık vadeli olarak kullanılan karz uygulamasında, Katılım Bankalarının gelir sağlamayı düşünmedikleri bu ödünçlerde borçluya gerekli her türlü kolaylık sağlamaktadırlar. Eğer borçlu borcunu meşrû sebeplerle ödeyemeyecek duruma düşmüş ise bu borç katılım bankasının kendi kaynaklarından karşılanmakta ve zarar olarak kaydedilmektedir. Ancak karz kredileri kredibilitesi yüksek müşterilerine kullanıldığı için ödenmeme ihtimali çok düşüktür. ⁸⁶

⁸⁴ İshak Emin Aktepe, Mustafa Dereci, "İslam Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler", *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, İstanbul: TKKB Yayınları, 2019, s. 409.

⁸⁵ Aktepe ve Dereci, "İslam Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler", 2019, s. 238.

⁸⁶ Cengizhan Salih, *Sosyal Politika Kurumu Olarak Karz-ı Hasen: Sosyal Bankacılık Modeli Önerisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiledi Ana Bilim Dalı, 2014, s. 51.

Şekil-1: Karz-ı Hasen Kredileri

1. Nakit ihtiyacı olan müşteriler katılım bankasına başvurur.

2. Katılım bankası isterse müşterilerine nakit borç verir. Bu borç genellikle çok kısa vadeli. Borca ilave kâr eklenmez.

3. Müşteri borç vadesinde borcunu katılım bankasına öder. Kâr ödemez.⁸⁷

Katılım bankaları kredi kartı üzerinden müşterilerine nakit borç verme işlemleri yapabilmektedir. Katılım bankalarının müşterilerine verdikleri nakit borçtan gelir sağlamları mümkün olmadığından genellikle bu borçlar çok yüksek olmayan bir limitle sınırlı olmakta ve kart hamilinin bir önceki ay kartı kullandığı miktara göre tespit edilmektedir. Yani bu tür borçlar kart hamillerinin nakit borçlanmasını teşvik edip onlardan azami ölçüde faiz geliri sağlama işlevi görmemektedir. Fakat aralarından değişik tercihler bulunmakla birlikte katılım bankaları, kredi kartı üzerinden verdikleri borçlar için katlandıkları gerçek maliyetleri, verdikleri fiili hizmetlerin bedellerini ya da borçluluk döneminde paranın yaşadığı gerçek değer kay-

⁸⁷ Aktepe ve Dereci, "İslam Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler", 2019, s. 238.

bını (enflasyon farkını) müşterilerinden talep edebilmektedir. Fakat bu bedellerin çok cüz'î kalması ve faize dönüşmemesi için özen gösterilmektedir.⁸⁸

Türkiye Finans karz-ı hasen uygulaması yedek hesap adıyla gerçekleştirilmektedir. Yedek hesap, acil ihtiyaçların finanse edilebilmesine yönelik, hesapta yeterli tutar olmaması durumunda kullanılacak bir cari hesap ürünüdür. İşlem ücreti ve kâr oranı olmadan müşteri limiti dâhilinde fatura ödemeleri yapılabilmesini, yurt içi tüm ATM'lerden finansman desteği alınabilmesine imkân sağlamaktadır. Yine Türkiye Finans kredi kartı kullananların karz-ı hasen hizmetinden yararlanabilmelerine yönelik olarak şu bilgi aktarılır: "Türkiye Finans kredi kartlarında nakit avans akdi karz-ı hasen ile yapılır. Karz niteliği taşıyan borçlanmalarda borçlanmanın gerçekleştiği zaman ile tahsilatın gerçekleştiği zaman arasında oluşan enflasyon farkı alınır. Enflasyon farkı TÜİK tarafından en son açıklanan TÜFE oranına göre hesaplanır."⁸⁹

Kuveyt Türk'te karz-ı hasen uygulamasıyla ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

"Müşteri cari hesabından, Bankaca tahsis edilecek limit dâhilinde ve kabul edilecek teminatlar tahtında nakit olarak ödünç veya sair ad altında bir meblağı çekebilir. Ödünç (karz-ı hasen) olarak adlandırılacak bu işlemlerin işleyişi şu şekilde olacaktır:

-Müşteri talebinde çekilecek tutar, geri ödeme tarihi ve Bankaca istenecek sair bilgiler yer alacaktır.

-Limit, Bankaca Müşteriye sunulan herhangi bir paket hizmet kapsamında açılırsa, bu takdirde Müşteri, tutar, teminat ve geri ödemeye ilişkin olarak paket kapsamında belirlenmiş kayıt, usul ve esaslara uymayı gayrikabili rücu kabul ve taahhüt eder.

⁸⁸ Aktepe ve Dereci, "İslam Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler", 2019, s. 239.

⁸⁹ <https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/hakkimizda/katilim-bankaciligi-sistemi/sayfalar/finansman-yontemleri.aspx>

-Müşteri, çektiği tutarı ve bununla ilgili komisyon ve sair ferileri, geri ödeme tarihinde başkaca bir işleme lüzum olmaksızın derhal, tam ve eksiksiz olarak Bankaya ödeyeceğini; aksi takdirde tarafların mutabakatıyla belirlenen kesin vade olan geri ödeme tarihinin sonunda temerrüde düşmüş sayılacağını ve temerrüdün sonuçlarına katlanacağını gayrikabili rücu kabul ve taahhüt eder.

-Banka, geri ödenecek toplam meblağı müşterinin tüm hesaplarından virman ve/veya mahsup suretiyle tahsile yetkilidir".⁹⁰

Son olarak Albaraka Türk'ün karz-ı hasen kapsamında değerlendirebileceğimiz bir hizmet olarak hac ve umre ziyaretleri için uyguladığı 48 aya kadar faizsiz finansman desteğini gösterebiliriz. Hac ve umre finansmanında hac ve umre bedelinin tamamı için finansman kullanabilmektedir. Ancak müşterilerin hizmet aldıkları acentenin, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan yetkili kurumlar listesinde yer alması şart koşulmaktadır.⁹¹

Katılım bankalarının dışındaki diğer konvansiyonel bankalarda da yavaş yavaş faizsiz bankacılık işlemleri içinde karz-ı hasene de yer verildiğini görmekteyiz. Örneğin Ziraat Katılım Bankası'nın karz-ı hasen uygulaması bulunmaktadır. Ziraat Bankası Kurumsal ve Girişimci segment müşterilerine sunduğu uygulamayı "Nakdi Finansman" başlığı altında verdiği "Karz-ı Hasen Finansmanı" başlığı altında müşterilerine sunmaktadır. Bu finansmanın uygulama alanı ise "Vergi ve Prim Ödemeleriniz Artık Sorun Değil!" duyurusu altında "İşletmenizin kısa süreli nakit ihtiyacını kolaylıkla karşılayabilirsiniz için Ziraat Katılım Nakit Yönetimi Finansmanına başvurun, vergi ve primleriniz zamanında ödensin" denilerek, bu hizmetten yararlanmaya dair bir çerçeve sunulmaktadır.⁹² Bu bilgiler-

⁹⁰ <https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-700.vsf>

⁹¹ <https://www.albaraka.com.tr/hac-ve-umre-finansmani.aspx>

⁹² <https://www.ziraatkatilim.com.tr/kurumsal/finansman-urunleri/nakdi-finansman/Sayfalar/karzi-hasen-finansmani.aspx>

den de anlaşılacağı üzere Ziraat Katılım'ın uygulaması bir nevi bir bankacılık ürünü olma özelliği taşımakta ve bireysel müşteriye kapsamamaktadır.

Karz-ı hasen uygulamasının katılım bankaları dışında bazı örnekler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Gönülü ve Fedakar İnsanlar Derneği'dir. GÖNFEDER kuruluş amacı tüzüğünde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Dernek, toplumun problemlerini, ihtiyaçlarını, eksiklerini tespit ve teşhis etmek, bunları çözmek, çözüm fikirleri ve projeleri geliştirmek, bunun için gerekli birimleri kurmak, bu alanda çalışmalar yapan kişi ve kuruluşlara destek vermek ve işbirliği yapmak, ‘duyarlı toplum’ oluşması için her türlü çalışmayı yapmak amacıyla kurulmuştur”.⁹³ 2014 yılında kurulan GÖNFEDER ana faaliyet alanı olarak Karz-ı Hasen uygulamasını hayata geçirmeyi belirlemiştir. Derneğin resmi sitesinde “Hakkımızda” başlığı altında bu hedef detaylı bir şekilde aktarılırken, şu ifadeye yer verilmiştir:

“Niyetimiz Allah rızâsı için bir araya gelmek, birlik oluşturmak. Belli bir meblağ koyarak kendi içimizdeki mağdur veya borç almak isteyen arkadaşlara karşılıksız borç vermek, aldığımız borcumuzu yine uygun ödemeler şeklinde tekrar ödemektir. Maksudumuz insanları faize bulaştırmamaktır. Faize giden yola bir kum tanesi kadar olsa bile bir taş koymak ve engellemektir”.⁹⁴

Bir diğer örnek MÜSİAD'ın (Müstakil Sanayi ve İşadamları Derneği) üyelerine özel geliştirdiği ve üyelerin sandığa yaptıkları bağışların yine üyelere karz-ı hasen olarak borç verilmesine dayalı olan Karz-ı Hasen Sandığı'dır. MÜSİAD Karz-ı Hasen Sandığı uygulamasını 16 Aralık 2016 tarihinde gerçekleştirdiği genel kurulla faaliyete geçirmiştir. Bu sandığın amacı, üyeler veya vefat eden üyenin eş ve çocukları arasında yardımlaşma kültürünü sağlamak için ödünç vermek (karz-ı hasen),

⁹³ <http://gonfeder.org.tr/dernek-tuzugu>

⁹⁴ <http://gonfeder.org.tr/hakkimizda>

ayrıca, ihtiyaç sahibi üyelerin veya vefat eden üyelerin eş ve çocuklarına karşılıksız yardım (sosyal yardım) yapmaktır. Üyelerinden ilk girişte 550 TL ve ek olarak 550 TL yıllık aidat alınmaktadır. Sadece MÜSİAD üyeleri Karz-ı Hasen Sandığı'na üye olabilmektedirler. Karz-ı Hasen Sandığı'nın amaçlarını gerçekleştirmek üzere 2 adet fon kurulmuştur.

Karz-ı Hasen Fonu; Sandık üyelerinden toplanan aidat ve gelirlerin %70'inden oluşmaktadır. İhtiyacı onaylanan üyenin, kısa vadeli borç ihtiyacını karşılayacak olan Karz-ı Hasen Fonu'nun çalışma prensiplerini, Sandık Yönetim Kurulu, Yönetmeliğe göre belirlemektedir. Sosyal Yardım Fonu; Üyelere veya üyenin ölümü halinde eş ve çocuklarına karşılıksız olarak verilen yardımları kapsar. İhtiyacı onaylanan üyenin, karşılıksız yardım ihtiyacını karşılayacak olan Sosyal Yardım Fonu'nun çalışma prensiplerini, Sandık Yönetim Kurulu, Yönetmeliğe göre belirlemektedir.⁹⁵

Buna benzer ancak üyelerin sandığa bağış olarak değil yine karz-ı hasen yoluyla destek verdikleri ve yine aynı üyelerin sandıktan karz-ı hasen şeklinde borç aldıkları birkaç kurumsal yapı da mevcuttur. Örneğin Ankara merkezli ve üyelerinin kamu personelinden oluştuğu uzun yıllardır devam eden Kamu Personeli Yardımlaşma Derneği (KAMPERDER) gibi.⁹⁶

KAMPERDER, 2015 yılında, merkezi Ankara olan ve "üyeleri arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak ve gerekirse bir yardımlaşma sandığı kurmak" (KAMPERDER Tüzüğü, Madde 3/a) amacıyla kurulmuştur. Başlangıçta sandığa sadece aynı kurumda çalışan kişiler üye kabul edilirken, 2016'da dernek statüsüne geçildiğinde tüm kamu personellerine sandığa katılma imkânı sunulmuştur.⁹⁷ 2007 yılında sandığın üye sayısı 37 iken 2018 yılında 287 seviyesine çıkmıştır. 2007 yılında sandıktan 17 üye borç almışken, 2016 yılında bu sayı

⁹⁵ <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/karz-i-hasen-sandigi>

⁹⁶ Özdemir, "Karz-ı Hasen İçin Duyarlılık Artırılmalı", 2019, s. 16.

⁹⁷ Genç, *Türkiye'de Karz-ı Hasen Sandık Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma*, 2019, s. 64.

192'ye çıkmış, 2018 yılında 137 üyeye borç verilmiştir. Ayrıca sandık kurulduğu günden beri verilen borçlardan geri ödeneme durumu olmamıştır.⁹⁸

Bir diğer örnek ise, benzerlerinden özellikle hedef kitle ve faydalanıcı açısından farklılık gösteren Sakarya'da faaliyet gösteren İslâm İktisadî Araştırma ve Uygulama Derneği'dir (İKSAR). 2018 yılında Sakarya'da bir grup akademisyen tarafından kurulan derneğin web sitesinde "Hakkımızda" bölümü altında "İKSAR'ın en temel faaliyeti karz-ı hasene dayalı İslâmî mikrofinans programıdır. Bu programda düşük gelir grubundaki insanlara, gelir getirici bir faaliyette kullanmaları için, ihtiyaç duydukları sermaye karz-ı hasen olarak verilmektedir. Bu kişilerin gelirlerini, yaşam standartlarını "arttırma" niyeti İKSAR'a (الكتار) ismini vermektedir. Bu programımız Türkiye'deki ilk kurumsal İslâmî mikrofinans uygulaması olmuştur" ifadesine yer verilmiştir.

Dernek, üyesi olmayan düşük gelir grubundaki kişilere karz-ı hasen şeklinde destek sağlamaktadır. Bu anlamda diğer derneklerden farklı olarak açık devre bir sistem uygulamakta, dışa dönük bir yapı sergilemektedir. Karz-ı hasen başvurusu yapan kişilerde sosyal teminatlarının olması ve aldıkları desteği gelir getirici bir faaliyette kullanmaları şart koşularken, karz-ı hasen sağlanan kişilerin ekonomik olarak daha iyi bir konuma gelmelerinin hedeflenmektedir.⁹⁹

Sonuç

İslam'da faiz yasağının tabii bir sonucu olarak borç alışverişinde herhangi bir kazanç söz konusu değildir. Fakat kredi ve borçlanma ihtiyacı, özellikle günümüz dünyasında, fertler, şirketler ve devletler için kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu hususta ortaya çıkan ihtiyacı gidermeye yönelik uygun görülebilecek bir kredi uygulaması olarak, faizsiz borç mânâsına gelen karz-ı haseni gösterebiliriz.

⁹⁸ Genç, *Türkiye'de Karz-ı Hasen Sandık Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma*, 2019, s. 64.

⁹⁹ Özdemir, "Karz-ı Hasen İçin Duyarlılık Artırılmalı", 2019, s. 16.

Karz-ı Hasen, “güzel borç” demektir. Güzel borç denmesinin sebebi, ihtiyacı olanları desteklemek, dardan kurtarmak veya kalkındırmak için tekrar ödenmek şartıyla verilen malî destektir. Bu borç vermede kişi aldığı kadarının aynısını tekrar öder. Ribâ uygulanmaz. Borçlu ödeme konusunda zor duruma düşürülmez. Borcun geri ödemesinde kolaylık sağlama imkânları vardır. Bunun için böyle bir borç verme uygulamasına “güzel borç” denmiştir.

İslâm dininde bir hayır işi olarak görülen karz-ı hasen, fonksiyon itibariyle ihtiyaç içerisindeki insanları rahatlatan, gerek tüketim gerekse yatırım için gerekli olan fonu, faiz ve tefecilik gibi yine İslâm tarafından yasaklanan uygulamalara girmeden, karşılığında bir kazanç ve fazlalık beklemeksizin yapılması tavsiye edilen en büyük iyiliklerden birisi olarak kabul edilir.

Âyet-i kerîme ve hadîs-i şeriflerde zâhiren “Allah’a borç verme” olarak telakki edilip teşvik edilen bu sistem yoluyla, insanların en pratik şekilde ihtiyaçlarını karşılamaları, işlerini aksatmamaları, buna mukabil ödünç vereni de mağdur etmemek için ihtiyacını giderdikten sonra borcunu hemen ödemeleri asıldır.

Karz-ı hasen, yalnızca fertten ferde yapılan bir uygulama ve borç verme biçimi olmayıp, devletçe ya da kişilerce oluşturulacak vakıf veya fonlar aracılığıyla, müteşebbisler için verilen kredileri de kapsamaktadır.

Karz-ı hasen her iki tarafa da önemli sorumluluklar yüklemekte ve toplumdaki yardımlaşma ve dayanışmayı geliştirecek, kişilerin nakit ihtiyaçlarını gidermelerini sağlayacak sosyal bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır.

Borçlu ve alacaklı arasında öncelikli olarak gönüllülük esası oluşmalı, alacaklının borçlusunu olduğu kadar borçlunun alacaklısını da zor durumda bırakmayacak şekilde hakkaniyetli davranması gerekmektedir. Bu bağlamda alacaklının borçludan, borcunu istediği zaman talep etme hakkı saklı kalmakla

birlikte, ek bir getiri talep etmesi söz konusu değildir.

Kısa vadeli ihtiyaçların esnaf, tüccar ve komşularla, hısım-akraba arasında çözümlenmesi ve bundan bir çıkar beklenmemesi karz-ı hasenin en önemli gereklerindedir. Bu yolla fertler birbirine yakınlaşacak, sosyal bağlar ve dayanışma ruhu güçlenecektir. Aynı zamanda bu sayede sermayenin tabana yayılması, üretimin artması ve çeşitlenmesi, istihdam sağlanması gibi verimli sonuçlar elde edilebilecektir.

Karz-ı hasenin borcun tahakküm aracı olmasını engelleme yönü de vardır. Bu açıdan da toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya katkı sağlayan bir ilişki biçiminin gelişmesini sağlamaktadır. Bu açıdan karz-ı hasen sadece fakirler veya orta gelirli kesimler için değil, şirketlerin, devletlerin, yüksek gelirli ve zengin kişilerin de ihtiyaç duyabileceği bir ilişki biçimidir.

Sosyal ve ekonomik olarak birçok soruna yol açan faizli borç verme yerine karz-ı hasenin devreye girmesi sadece günümüzde değil, geçmişte de, Bayta Osmanlı toplumu olmak üzere pek çok İslâm toplumunda önemli bir rol icrâ etmiştir. Örneğin bu yöntem Osmanlı'da Para Vakıfları adı altında uygulama alanı bulmuştur. Kurulan yardım sandıkları aracılığıyla tüccarlara büyük ölçekli krediler bile verilmiştir. Bu kredilerin dinî kurumlar tarafından da denetimi sağlanmıştır. Bugün Türkiye'de ise Katılım bankaları tarafından kısıtlı ürünlerde kendi müşterileri için uygulanmaktadır. Dünyada ise Dubai, İran ve Pakistan'da başarılı örnekleri bulunmaktadır. Özellikle Pakistan'da faaliyet gösteren Akhuwat Foundation geniş kitlelere ulaşmış durumdadır.

Türkiye'de Katılım Bankalarının uygulamalarının genellikle ürün ve müşteri bazlı olduğu ve çok düşük limitlerde tutulduğu görülmektedir. GÖNFEDER ve MÜSİAD uygulamalarında ise sadece sandık üyeleriyle sınırlı bir uygulama söz konusudur.

Karz-ı hasen sandıkları İslâmî iktisat için banka dışı finansal bir kurum olma özelliğinden dolayı ayrı bir önem taşı-

maktadır. İslâmî finans, Türkiye özelinde katılım bankacılığı alanına yoğunlaşmış olsa da karz-ı hasen sandıkları İslâmın özüne sahip borçlanma pratiklerinin toplumsal menfaate uygun şekilde gerçekleştirilmesine bir kapı açmaktadır.

Bu olumlu gelişmeler ve uygulamalarla birlikte gerek dünya genelinde, gerekse ülkemizde İslâmî finans kurumları ve bu kurumların kullandığı finansal araçlara olan ilgi istenen düzeyde gerçekleşmemektedir. Bu durum gerek bireysel gerekse kurumsal düzeylerdeki karz-ı hasen uygulamaları açısından da geçerlidir.

Fert ve toplum hayatı için bu kadar önemi olan karz-ı hasenin yeteri kadar yaygınlık kazanmamış olmasına dair pek çok sebep gösterilmektedir. Elde edilecek manevî mükâfatın yeteri kadar bilinmemesi, insanlar arasında güven duygusunun zedelenmiş olması, bencillik ve şahsî çıkarıcılık davranışlarının yaygınlık kazanması bu sebeplerin başında gelmektedir. Eğitim hayatının çeşitli aşamalarında âyet ve hadislerdeki karz-ı hasene teşvik içeren bilgilerin ele alınıp bu konuda bilinçlenmenin sağlanması ve farkındalık oluşturulması mümkündür. Bununla birlikte karz-ı hasene dair akademik düzeyde yapılan kongre, sempozyum ve çalıştay gibi faaliyetlerin yanı sıra kitap, makale, uzmanlarla röportaj gibi yayınların artırılması yoluyla akademik camiada oluşturulan farkındalığın tabana da yayılması için bilgilendirme çalışmalarına ağırlık verilmelidir. Bu konuda ortaya çıkan başarılı örnekler kamuoyuna mâledilmeli, güzel örneklerin çoğaltılmasına yönelik basın ve yayın organlarında karz-ı hasen konusuna daha geniş yer verilmelidir.

Kaynaklar

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî (1995), *el-Müsned*, Kahire: Dâru'l-Hadis.

Aktepe, İshak Emin; Dereci, Mustafa (2019). “İslam Hukukunda Akit Teorisi ve Katılım Bankacılığında Akitler”, *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, İstanbul: TKKB Yayınları.

Ali Haydar (2003). *Dürrü'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-*

Ahkâm, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.

Apaydın, H. Yunus (2001). *TDV İslam Ansiklopedisi "Karz" Maddesi*, C. 24, İstanbul: TDV Yayınları, s. 520-525.

Ariffin, Noraini Mohd; Adnan, Muhammad Akhyar (2010). "The Perceptions of Islamic Bankers on QardhulHasan In Malaysian Islamic Banks", *The 2nd International Conference on Arab-Malaysia Islamic Global Business and Entrepreneurship (Jordan, 2010)*.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1970). *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fikhiyye Kamûsu*, C. 1-8, İstanbul: Bilmen Yayınevi.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (2006). *Sahîhu'l-Buhârî*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.

Dalgın, Nihat (2010). "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16, s. 77-110.

Döndüren, Hamdi (2014). *İslami Ölçütlerle Ticaret Rehberi*, İstanbul: Erkam Yayınları.

Döndüren, Hamdi (2016). *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi-hali*, İstanbul: Erkam Yayınları.

Durmuş, Abdullah (2010). "Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16, s. 315-330.

El-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (1964). *Tehzîbu'l-Luğa* (Thk. Abdulazîm Mahmud), C. 8, Kahire: Dâru'l-Mısıryye.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî (2004). *Kitâbü's-Sünen*, Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân. Genç, Abdullah Talha (2019). *Türkiye'de Karz-ı Hasen Sandık Uygulamaları: Nitel Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı.

Hilmi, Ömer (1978). *Ahkâmü'l-Evkâf*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

IDB Group (2017). *Global Report on Islamic Finance 2016: A Catalyst for Shared Prosperity?*

Izadyar, Amir Behnam; Ragnath, Feroza (2014). “A New Perspective Of Benevolent Loan, Qard al-Hassan, Using Upfront Payment Mesbah Point”, *International Journal Of Economics*, 1 (3), pp. 45-58.

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh (1393/1972). *Ahkâmü'l-Kur'an*, C. I, Mısır.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (2009), *es-Sünen*, Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

İlgen, Abdülkadir (2005). “Para-Sermaye ve Emek Bağlamında Faiz/Riba Meselesi”. *Türkiye Günlüğü (Yaz)*, 81, Ankara, s. 89-103.

KAMPERDER (2015). “Kamu Personeli Yardımlaşma Derneği Tüzüğü,” Madde 3/a.

Karaçöğür, Osman (1975). *İslamda Ticari Ahlak ve Rızık Meselesi*, Konya: Şafak Yayınları.

Karaman, Hayreddin (2010). “Enflasyon ve Faiz”. <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0628.htm> (Erişim tarihi: 16 Kasım 2019).

Karaman, Hayreddin (2012). *İş ve Ticaret İlmihali*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (2002). *Bedâi'u's-Sanâ'i fi Tertîbi's-Şerâ'i*, C. 10, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Kızıltepe, Kadir; Yardımcıoğlu, Fatih (2017). “Diyanet İşleri Başkanlığı Personelinin Faiz Hassasiyeti-Sakarya örneği”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), s. 172-218.

Köse, Saffet (2018). “İslam İktisadında Bir Finans Aracı/Kaynağı Olarak Ortaklık”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 32, s. 1-24.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (1991). *Sahihu Müslim*, Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.

Najeeb, Syed Faiq; Lahsasna, Ahcene (2013). “Qard Hasan:

Its Shari'ah Rules and Applications in Islamic Finance”, *Journal of Islamic Business and Management*, 3(1), pp. 15-34.

Özdemir, Ahmet (2012), “Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(12), s. 125-145.

Özdemir, Ahmet (2018). “Tüketim Amaçlı Borçlanmalarda ve İhtiyaçların Karşılmasında Faizsiz Alternatif Çözüm Önerileri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 32, s. 25-45.

Özdemir, Mücahit (2019). “Karz-ı Hasen İçin Duyarlılık Artırılmalı” (Rpt. Yahya Ayyıldız), *İĞİAD Bülten/Mayıs*, s. 13-17.

Özdemir, Mücahit (2019a). “Karz-ı Hasen Dünya Örnekleri Üzerine İnceleme”, *Karz-ı Hasenin Kurumsallaşması*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Salih, Cengizhan (2014). *Sosyal Politika Kurumu Olarak Karz-ı Hasen: Sosyal Bankacılık Modeli Önerisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiledi Ana Bilim Dalı.

Semiz, Yaşar (2016). “Osmanlı Devleti’nde Para Vakıfları”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19 (1), s. 89-101.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (1989). *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rifeh.

Şener, Mehmet (1989). “İslam Hukukunda Karz-ı Hasen”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, İzmir, s. 391-403.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (2001). *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*, Kâhire.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (1998). *el-Câmi 'u'l-Kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.

Topoğlu, Emre (2019). “İslam Ekonomisinde Karz-ı Hasen”, *İĞİAD Bülten/Mayıs*, s. 4-6.

Zaim, Sabahaddin (1986). “İslâm Açısından İktisadî ve Sosyal Faaliyetlerle İlgili Normatif Kaideler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44 (1-4), s. 17-37.

Zaman, Asad (2015). “Özgün İslami Finansal Kurumlar İnşa Etmek” (Terc: Mustafa Kenan Erkan), *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 1(2), p. 171-194.

İnternet kaynakları:

<https://www.akhuwat.org.pk/about-us-2/> (Erişim tarihi: 1 Kasım 2019).

<https://www.akhuwat.org.pk/loan-products/> (Erişim tarihi: 1 Kasım 2019).

<http://www.akhuwat.org.pk/microfinance/> (Erişim tarihi: 1 Kasım 2019).

<https://www.albaraka.com.tr/hac-ve-umre-finansmani.aspx> (Erişim tarihi: 25 Ekim 2019).

<https://www.dib.ae/personal/other-services/salary-in-advance> (Erişim tarihi: 22 Ekim 2019).

<http://gonfeder.org.tr/dernek-tuzugu/> (Erişim tarihi: 27 Ekim 2019).

<http://gonfeder.org.tr/hakkimizda/> (Erişim tarihi: 27 Ekim 2019).

<https://www.jordanislamicbank.com/en/content/bank-establishment> (Erişim tarihi: 30 Ekim 2019).

<https://www.jordanislamicbank.com/en/content/al-qard-al-hassan-fund-accounts> (Erişim tarihi: 30 Ekim 2019).

<https://www.kuveytturk.com.tr/medium/document-file-700.vsf> (Erişim tarihi: 1 Kasım 2019).

<http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/karz-i-hasen-sandigi> (Erişim tarihi: 18 Ekim 2019).

<https://www.qardhasan.com/aboutus> (Erişim tarihi: 21 Ekim 2019).

<https://www.qardhasan.com/faq> (Erişim tarihi: 21 Ekim 2019).

<https://www.qardhasan.com/principles> (Erişim tarihi: 21 Ekim 2019).

<http://qardhasanfoundation.org/how-our-foundation-works/>
(Erişim tarihi: 21 Ekim 2019).

<http://qardhasanfoundation.org/our-vision/> (Erişim tarihi: 21 Ekim 2019).

<https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/hakkimizda/katilim-bankaciligi-sistemi/sayfalar/finansman-yontemleri.aspx> (Erişim tarihi: 25 Ekim 2019).

<https://www.ziraatkatilim.com.tr/kurumsal/finansman-urunleri/nakdi-finansman/Sayfalar/karzi-hasen-finansmani.aspx> (Erişim tarihi: 25 Ekim 2019).